

PRÁVNÍ PRAMENY V POČÁTCÍCH STAROVĚKÉHO ŘÍMA

IVANA STARÁ

Masarykova univerzita, Právnická fakulta

Abstrakt v rodném jazyce

Práce se zabývá prameny práva v počátcích starověkého Říma. Pozornost je věnována zejména právu zvykovému, podle kterého obyvatelé Říma žili až do 5.století před naším letopočtem. Zvykové právo je velmi silně svázáno s náboženskými normami. S vývojem společnosti se dospívá k názoru, že je nutno zvykové právo kodifikovat, a proto vzniká první psaný pramen práva v podobě Zákona 12 desek.

Klíčová slova v originálním jazyce

Řím; zvykové právo; obyčejové právo; náboženství; bohové; kodifikace; Zákon 12 desek.

Abstract

This thesis deals with the issue of the sources of law in the early stages of the Ancient Rome. Particular attention is paid to the customary law, according to which the citizens of Rome lived until the 5th century BC. There is a very close connection between the customary law and religious norms. As the society developed it was considered necessary to codify the customary law, which led to the creation of the first written source of law, the Law of the Twelve Tables.

Key words

Rome; customary law; common law; religion; gods; codification; The Law of the Twelve Tables.

Příspěvek se zaměřuje na prameny práva v počátcích starověkého Říma. Článek bude rozdělen na dvě části. Nejprve je pozornost zaměřena na nejstarší období římského státu, pro které se vžilo označení doba královská. Druhá část bude věnována období republiky a první kodifikaci zvykového práva.

Řím vznikl zhruba v 8. století př. n. l. a o jeho založení hovoří legenda, podle níž byl Řím založen Romulem v roce 753 př. n. l. V 8. století byla Itálie rozdrobena na řadu obcí, které vždy tvořily svazek. Mezi takovou obec můžeme zařadit i Řím. Tato nevelká obec se nacházela na břehu Tiberu a většina obyvatel se živila zemědělstvím.

V raných dobách říše žilo římské obyvatelstvo v rodovém zřízení. Základní jednotku společnosti tvoří rod neboli gens a v čele stojí stařešina, který řídil usnesení rodových shromáždění.

V 8. století př. n. l. nebyl Řím a jeho právo vázáno psanými prameny práva. Zhruba tři století žili obyvatelé Říma podle zvyklostí a obyčejů, které převzali od svých předků. Nutno říci, že tyto zvyklosti a obyčeje nedosahovaly podoby právních norem. S první kodifikací práva se setkáváme až v 5. století. Do této doby se obyvatelstvo řídilo nepsaným zvykovým právem.

Každý právní systém, ani Řím nebyl výjimkou, se vyvinul z obyčejového práva. Pokud by jsme chtěli stručně charakterizovat zvykové právo, musíme vyjít z definice, že zvykem se rozumí to, co se dodržuje a respektuje.

Zvykové právo starého Říma je velmi úzce propojeno s náboženskými normami. Dá se říci, že náboženství si svůj vliv udržovalo po celé trvání římské říše a každodenně se objevovalo v běžném životě Římanů. Zvyklosti a obyčeje měly tedy s náboženskými představami velmi silné pouto, často byly považovány za vůli bohů nebo za pravidla, která lidem nastolili sami bohové. Platilo pravidlo, že co je správné z pohledu náboženských norem, je dovoleno i z pohledu práva. Nedocházelo tedy k rozlišování fas¹ a ius².

Fas můžeme považovat za předchůdce práva a lze ho chápat jako právo bohů. Většinou se však jednalo o soubor názorů starých Římanů na to, co je spravedlivé. Fas je mnohem starším termínem než ius a můžeme jím označit jakoukoliv normu, která má v sobě něco náboženského.

Ius je označení pro právo, které tvoří již sami lidé bez ohledu na bohy. Toto právo by už nemělo mít vazbu na náboženství, protože právo se nemá shodovat s náboženstvím.

Ius Quiritum neboli národní obyčejové římské právo vycházelo celé z náboženských zákazů a příkazů.

Římané se snažili v době zvykového práva normovat své jednání ve vztahu k přirozeným silám, aby minimalizovali nebezpečí, které jim hrozilo z porušování obyčejových pravidel, které ovšem nebyly přesně dané jako u psaných pramenů práva.

Na život Římanů, kteří se řídili zvykovým právem, měla vliv bohyně Iustitia. Bohyně Iustitia byla obdobou řecké bohyně spravedlnosti Themidy. Řecká bohyně spravedlnosti byla také znázorňována s váhami v ruce a musela být vždy přítomna svému muži, pokud vykonával funkci nejvyššího soudce.

¹ Boží výrok

² Právo

Římané své bohyni kromě vah vložili do rukou i meč. Váhy měly být symbolem rozhodčí činnosti a meč znázorňoval činnost vykonávající spravedlnost. Na Iustitii nebylo hleděno jako na pomocnici nejvyššího boha, ale jí samotné náleželo postavení soudkyně, které byl svěřen výkon božského práva a spravedlnosti. Právě zde se setkáváme s principem *aequitas* neboli spravedlnost, který se spolu s principem dobré víry prolíná celým římským právem. Právě v době zvykového práva neměl být člověk tím, kdo měří své skutky, ale měl být vydán zmiňované bohyni spravedlnosti, které jako jedině příslušel výkon božského práva.

Se zvykovým právem se setkáváme v oblasti soukromého i veřejného práva. Jako příklad pro soukromé právo nám může sloužit římská rodina zvaná *familia*.

V starých časech Říma převažoval náboženský charakter rodiny. V čele sakrální římské rodiny stál *pater familias*, který byl nadán neomezenou pravomocí nad členy své rodiny. On jediný měl postavení osoby *sui iuris*³ a rozhodoval o složení své rodiny, neboť mohl odložit postižené dítě, které by na rodinu mohlo přinést hněv bohů. V rodině měl *pater familias* postavení kněze, které bylo obdobné s postavením pontifika. Sám otec dohlížel na to, zda nejsou porušována pravidla nastolená bohy. Pokud by otec zjistil porušení pravidel, byl povinen vykonat očištění rodiny.

Jak jsem již řikala výše právo, kterým se řídilo obyvatelstvo Říma v počátcích svého vzniku, bylo vytvořeno z pravidel světské povahy (*ius*) a z pravidel, která měla zajistit přízeň bohů prostřednictvím věšteg, rituálů (*fas*). Snad proto bylo přirozené, že funkce výkladu práva se ujali právě pontifikové. Pontifikové byli kněžský sbor, který byl podle tradice založen králem Numa Pompiliusem. Prvním pontifikům král uložil dozor na tím, aby nedocházelo k rušení *ius dividiium*⁴. Sbor měl původně tři členy, později pět. Tato hodnota byla v počátku svého vzniku vyhrazena pouze patriciům⁵, ale zákonem *lex Ogulnia*⁶ došlo k omezení jejich svrchovanosti. Členství ve sboru bylo doživotní.

Kněží byli považováni za ochránce práva bohů. Podle docenta Skřejpka byli pontifikové ztělesněním tradičních římských hodnot, byli nositeli nejen tradic náboženství, ale i práva. Právě pontifikům náleželo interpretovat principy *fas* a *ius*.

³ Osoba nepodřízená cizímu právu

⁴ Božské právo

⁵ Privilegovaná vrstva římského obyvatelstva

⁶ Zákon vydaný 300 př.n.l., který umožnil vstup nepriviligované vrstvě obyvatelstva (plebejové) do sborů pontifiků a augurů. Patriciové si svůj monopol udrželi pouze u feitalů (vyhlašovali válku).

Pontifikové asistovali při hledání práva, poskytovali rady králi, prétorům a snad právě proto jim byl svěřena interpretace právní normy, na kterou vlastnili monopol. Pontifikové často vydávali responsa neboli posudky, které obsahovaly neblahé znamení.

Pontifikům náležel dohled nad římským kalendářem, který měl právě dopad na právo veřejné. Kněží tímto způsobem zasahovali do politiky a upevňovali tím svoje mocenské postavení, protože vědu ohledně kalendáře pěstovali jako tajnou nauku. Pontifikové měli monopol na rozhodnutí, kdy je možno konat právní jednání. Právní úkony nebylo možno činit v dnech zasvěcených bohům, tyto dny bývaly označovány písmenem N⁷. V těchto dnech bylo zakázáno soudit, pohřbívát a bylo zakázáno činit vše, co by odvádělo pozornost lidí od náboženských úkonů.

Pro veřejné právo měli ještě velký význam augurové⁸. Tento sbor vznikl asi již v době rodové společnosti a za nejstarší vykladače znamení můžeme považovat Romula a Remuse. Původní počet odpovídal počtu tří tribunů, ale s vývojem společnosti jejich počet stoupal. Augurové svoje výklady nejčastěji provozovali na základě letu ptáků, ze kterého zkoumali, zda jsou bohové nakloněni k státnímu aktu. Augurové byli přítomni při každé významné příležitosti a často svými výklady ovlivňovali veřejné právo římské.

Na rozvoj mezinárodního práva v Římě měli značný vliv kněžský sbor fetiálů, kteří jako jediní si zachovali složení pouze z privilegované vrstvy římského obyvatelstva. Do pravomoci výše uvedeného kněžského sboru patřilo vyhlášení válečného stavu, uzavírání mezinárodních smluv. Všechny činnosti fetiálů byly svázány množstvím formalit.

Pontifikové jako jediní kněží Říma zasahovali i do oblastí práva soukromého. Svůj vliv uplatňovali ve věcech, které se týkaly římské rodiny. Byli přítomni při řadě právních úkonů jako bylo uzavření sňatku, adopce a nebo sepsání závěti.

Pontifikové si o svých poznatcích z právní praxe vedli zápisy⁹ a s nadsázkou tedy můžeme říci, že pontifikové byli zakladateli římské právní vědy.

Na závěr je nutno ještě zmínit tresty zvykového práva. Zvykové právo bylo typické svými příkazy a zákazy, které často pocházely od dávných předků. Celé zvykové právo a „trestní právo“, bylo ovlivněno magií a tím i související trest. Nutno říci, že porušení pravidel docházelo k narušení

⁷ Dies nefasti

⁸ Znalci, vykladači znamení, kterým bohové projeví svoji vůli

⁹ Commentarii pontificum

rovnováhy mezi člověkem a bohy. Jenže problém spočíval v tom, že trest nedopadal pouze na pachatele, ale na celou společnost.

Porušení fas mělo různou intenzitu, neboť Římané znali činy odčinitelné¹⁰ a neodčinitelné¹¹. Při neodčinitelných činech měl pachatel trest, který odpovídal činu smrti a mohl být postižen dvojím trestem. Pachatel mohl být zasvěcen i se svým majetkem uraženému bohu a byl ponechán plně jeho hněvu. Pachatel nebyl již nikým chráněn a mohl být beztrestně zabit a byl nucen opustit římskou obec.¹²

Na pachatele mohl být uvalen i trest v podobě přímé spravedlnosti¹³. Zde již pachatel nečekal na hněv bohů a iniciativy se ujal stát, který provinilce ihned usmrtil. Tímto trestem byly postihovány nejtěžší zločiny jako projev bezbožnosti, noční krádež, kde pachatel býval oběšen. Za živa byla pohřbena Vestálka, která porušila slib čistoty. Byla zazděna do kamenné hrobky, neboť stále platila její nedotknutelnost. V době královské se setkáváme i s tresty, které měly pachateli před smrtí způsobit ještě bolest. Často byli zločinci zašívání do koženého vaku spolu se zvířaty¹⁴ a tento vak byl hozen do vody.

Vliv náboženství na právo se prolíná celou dobou královskou a svoji úlohu sehrálo náboženství i v právu trestním, ale i zde se již setkáváme z poznatky, které jsou typičtější pro dobu pozdější. Zejména mám na mysli rozlišování úmyslu a nedbalosti.

Pokud hovoříme o pramenech práva v počátcích Říma musíme uvést i královské zákony zvané *leges regiae*. Jsou považovány za nejstarší právní normy, které se ovšem nedochovaly v pravém znění. Tyto zákazy a příkazy jsou tvořeny právě samotnými králi. Tyto zákony byly vytvořeny za účelem obyčej doplnit a nebo upřesnit. Sám bájný zakladatel Říma král Romulus vydával zákony.

Jedním z nich vložil moc zastávat úřady, soudit a být kněžími do rukou patriciům a plebejové se měli věnovat hospodářské činnosti. Romulus ovšem ve svém zákoně nestanovil trest za vraždu otce, protože on každou vraždu považoval za otcovraždu.

¹⁰ *Scellus expiabile*. K odčinění postačí provedení náboženského úkonu na usmíření božstva

¹¹ *Scellus in expiabile*. K očištění pachatele již nebylo možno použít obět, ale pachatel již odpovídal sám za sebe a i svým majetkem.

¹² Latinský termín pro tento trest je *consecratio capitis et bonorum*

¹³ *Deo necari*

¹⁴ Většinou se jednalo o opici, hada nebo kohouta

Král Numa Pompilius také psal zákony a jeho múzou byla nymfa Egerie, která byla jeho rádkyní ve věcech náboženských a právních. Numa Pompilius ustanovil pro římské vdovy dobu smutku 10 měsíců a v této době se nemohly provdat. Pokud by tak učinila, byla jí nařízena oběť v podobě březí krávy.

Neustálé boje mezi patricii a plebeji o výklad norem zvykového práva zapříčinily první kodifikaci zvykového práva v římském právu.

Tímto počinem mělo být omezeno svévolné vykládání práva pontifiky. Pontifikové zvykové právo vykládali na soudě ve prospěch privilegované části obyvatelstva, a proto plebejové usilovali o sepsání norem zvykového práva. Právo před sepsáním Zákona 12 desek mělo podobu zvykového práva, které bylo značně ovlivňováno právě normami náboženskými. V této době byl život Římanů ovlivňován bohy a pravidla chování také byly považovány za vůli bohů.

V roce 462 př. n. l. navrhl tribun lidu Terentius Arsa, aby byla zvolena komise pro sepsání zákonů, jelikož tato komise nebyla ustanovena a plebejové trvali na kodifikaci, byla jimi vyslána komise do Řecka (některé prameny hovoří pouze o Sicílii), kde měl být pořízen opis jejich zákonodárství - Solonovi zákony.

Po návratu komise byla ustanovena komise decemvirů (skupina 10 zákonodárců), kteří měli za úkol sepsat římské zvykové právo a za rok ho předložit ke schválení lidovému shromáždění. Po dobu působení decemvirů byly suspendovány plebejské i patricijské úřady. Po roce bylo sepsáno a přijato 10 tabulí, ale byla ustanovena ještě jedna komise, která měla vytvořit další sepsání zvykového práva, protože přijaté desky neobsahovaly všechny sporné body. Decemvirové byli opět zvoleni na dobu jednoho roku, ti ovšem chtěli nastolit v Římě tyranii, proto byli ze své funkce svrženi. Na návrh nových konzulů došlo k přijetí zbývajících sporných bodů obsažených na deskách a tak vznikla první kodifikace zvykového práva v podobě Zákona 12 desek.

Zákon 12 desek nemůžeme chápat jako sepsání celé zvykového římského práva, ale bylo to sepsání sporného nebo nepřesného práva soukromého a veřejného. Ustanovení byla sepsána v imperativu a měla kauzuistický charakter.

První tři tabule věnovali decemvirové právu procesnímu, čtvrtá tabule se věnuje právu rodinnému, dědické právo je upraveno tabulí pátou, soukromému právu a věcnému právu je vyhrazena tabule šestá a sedmá, další dvě tabule obsahují ustanovení o právu trestním a zbývajících tři desky obsahují správu římského státu a doplňky.

V době kodifikace zvykového práva byl Řím primitivním agrárním státem s málo rozvinutou směnou, rozvinutou řemeslnou výrobou a obchodem. Setkáváme se s tím zejména v oddílu o dědění a právu rodinném, kde je

zachována forma rodu a není zde ještě tato jednotka překonána. Neomezená moc pater familias také zůstala zachována. Otec rodiny vlastnil neomezenou moc nad členy své rodiny, ale i nad svým majetkem. Otec mohl děti prodat do otroctví, trestat a dokonce je mohl i usmrtit.

Zákon proti sobě staví zámožné občany a chudé a také pro ně jsou stanovena různá pravidla. Dlužníci většinou propadají věřiteli, kteří je mohou zabít a nebo prodat do otroctví. O otroctví se Zákon 12 desek výrazněji ve svých ustanovení nezmiňuje, protože v době republiky nebylo otroctví a ani obchod s nimi plně rozvinutý institut.

Pro právo trestní platila formulace nejdůležitějších trestů za úplatnost soudce, vraždu nebo zradu.

Na konci Zákona 12 desek se setkáváme s ustanovením, které omezuje okázalost při pohřbech a také je zde popřena zásada zákona, že kodifikací došlo k odstranění rozdílů mezi vrstvami obyvatelstva. Zákon přísně zakazuje sňatky mezi patricii a plebejci.

Vydáním zákona došlo k odstranění diferenciaci mezi obyvatelstvem a právo již nebylo vykládání pontifiky pouze ve prospěch privilegované vrstvy. Pontifikové ovšem svoji moc po vydání Zákona 12 desek neztratili. Kodifikace práva podmínila pontifiky k činnosti interpretační, protože jak jsem již říkala výše, Zákon 12 desek obsahoval pouze sporná nebo nejasná ustanovení vycházející ze zvykového práva. Jejich povinností bylo vyložení sporných bodů zákona, později dospívají i činnosti, která spočívá ve vytváření nových ustanovení. V této době dochází již k tomu, že pontifikové nevládní výhradní monopol na výklad právních norem a do jejich činnosti se dostává i laický prvek. Díky interpretaci tvořivé objevovali Římané nové instituty práva.

Ačkoliv se nám právo v počátcích Říma může zdát primitivní a často až bájně založené, musím říci, že nejen díky interpretaci pontifiků objevilo a získalo instituty práva, které daly později vzniknout dokonalému právnímu systému, kterým se nechaly často inspirovat jiné země pro svůj právní řád.

Literatura:

- Bartošek, M. : Encyklopedie římského práva : Panorama, 1981, 507 s.
- Bělovský, P. : Advokacie a jurisprudenc ve starověkém Římě : Karolinum, 2005, 116 s. ,ISBN 80 – 246 – 0975 - 4
- Cvertler, J., Kincl, J. : Obecné dějiny státu a práva – stát a právo v otrokářském Římě : Univerzita Karlova Praha, 1975, 116 s.
- Hošek, R. : Římské náboženství : Státní pedagogické vydavatelství, 1968

*Dny práva – 2009 – Days of Law: the Conference Proceedings, 1. edition.
Brno : Masaryk University, 2009, ISBN 978-80-210-4990-1*

- Kincl, J. , Urfus, V. , Skřejpek, M. : Římské právo : C.H:BECK, 1995, 386 s., ISBN 80 7179 – 031 – 1
- Skřejpek, M. : Ius et Religio : Vydavatelství 999, 1999, 317 s., ISBN 80 – 901064 – 8 – X
- Skřejpek, M. : Texty ke studiu římského práva : ORAC , 2001, 277 s. ISBN 80 – 86199 – 32- 0

Kontakt – email

ivanastara@post.cz